

ЧЕРЕЗ ХРЕБТИ СТОЛІТЬ

*До 275-річчя
з дня народження
Джона Мільтона*



Навесні 1639 року тридцятирічний англійський поет Джон Мільтон, подорожуючи по Італії, відвідав у Арчетрі (пригороді Флоренції) сімдесятип'ятирічного Галілео Галілея. Приречений інквізицією довіку жити під домашнім арештом, осліплий великий вчений справив надзвичайне враження на молодого британця. Пізніше Мільтон у памфлеті «Ареопагітика» писав, що «знаменитий Галілей став в'язнем інквізиції тільки тому, що мислив у астрономії не так, як францисканські чи домініканські цензори»; а ще через двадцять років вже сліпий Мільтон з великою повагою згадав «Тосканського мудреця» у поемі «Втрачений рай». Велич духа Галілея, незважаючи на сумнозвісне зречення, не могла не привабити молодого поета, а трагічна доля геніального вченого не могла не вразити його. Чи міг він тоді передбачати, що й на нього чекає не менш трагічне життя, що й на його долю випадуть страшні випробування?

Ні, наприкінці 1630-х років життя його ще не знало тривоги. Близкучий вихованець Кембріджа, бакалавр мистецтв у двадцять років і магістр — у двадцять чотири, він легко писав чотирма мовами (англійською, латинською, грецькою та італійською) і вже спізнав успіх. Любителю поезії в Англії відомі були його різномовні вірші, переклади псалмів, поеми «L'Allegro» та «Il Penseroso», монологія «Люсідас», драматична поема-«маска» «Комус». Особливий інтерес викликали його англомовні ліричні поезії, на яких позначився вплив спенсерівських та шекспірівських традицій (досить дивне явище для поета—вихідця з пуританського середовища).

Якби поетична еволюція Мільтона зупинилась на рівні 1639 року, ім'я його, напевно, не вирізнялося б з-поміж багатьох імен інших митців у історії національної поезії. Першим поетом часу зробила Мільтона бурхлива епоха англійської буржуазної революції.

У липні 1639 року Мільтон раптом перериває свою мандрівку по Італії й повертається до батьківщини, де назрівали радикальні зміни. Він вважав, що було б «підло тішитися життям за кордоном, коли його співвітчизники виборюють свободу».

1642 року конфлікт між роялістами та прихильниками Довгого Парламенту вилився у громадянську війну, яка тривала шість років. Саме в цей складний період історії розкривається багата індивідуальність Мільтона — поета і громадянина.

Свою позицію щодо конфлікту між королем Карлом I і парламентом поет визначив одразу й чітко, віддавши своє перо на службу революційним силам. Йому здавалося, що починається «нова ера в житті англійського народу», і він самовіддано прагнув наблизити цю еру. З 1641 року почали з'являтися його памфлети, присвячені злободенним питанням тієї доби соціальних зрушень; протягом двадцяти років з'явилось близько тридцяти памфлетів Мільтона англійською й латинською мовами, і деякі з них стали шедеврами цього жанру у XVII столітті. Громадянське покликання зробило видатного поета провідним памфлетистом своєї доби.

Згадаймо найкращі й найвідоміші з цих його творів: «Про виховання», «Ареопагітика», «Обов'язки королів і суддів», «Іконоборець», «Захист англійського народу»... Останні два були відповіддю республіканця Мільтона тим європейським письменникам, які нападали на діячів англійської революції після страти «помазаника божого» Карла I Стюарта. Для Мільтона ж король був лише найвищим урядовцем у державі, слугою народу — слугою, який не виправдав свого високого призначення. Прийнявши спочатку програму пресвітеріанської верхівки парламенту, Мільтон різко розійшовся з цією партією, коли вона повела наступ на свободу друкованого слова. У своєму зверненні до парламенту («Арео-

пагітика») він нагадав, що «вбити добру книгу це те саме, що вбити людину; той, хто вбиває людину, знищує розумну істоту, а той, хто знищує добру книгу, вбиває розум». Перейшовши на позиції інDEPENDENTІВ, він згодом не пробачив і цій партії, партії Кромвеля, відхиленя від послідовного республіканського курсу. Адже, на думку Мільтона, тільки республіка гарантувала народові те, що поет цінував над усе — свободу совісті.

Свої республіканські погляди Мільтон справді вистраждав. На початку 1640-х років він ще не був противником монархії, його лише не задовольняла особа Карла I на престолі. Від думки про невідповідність одного з монархів високому призначенню керівника країни він прийшов до переконаності в тому, що монархічний лад не має права на існування взагалі, й став чи не найпослідовнішим республіканцем тогочасної Англії.

В деяких сонетах, написаних у 1640—1650-х роках, Мільтон звертається безпосередньо до активних діячів революції — Томаса Ферфекса, Генрі Вейна, Олівера Кромвеля. В сонеті «До лорда-генерала Кромвеля» (1652) поет попереджає майбутнього лорда-протектора проти небезпеки з боку «ворогів новітніх, що кують для душі нові, світські пута», і закликає:

Не дай, щоб вільний дух пожерла злоба
Тих найманих вовків, чий бог — утроба.

До речі, історія ставлення Мільтона до лідера інDEPENDENTІВ — ще один доказ принциповості видатного митця. Наполеону Бонапарту належать слова: «Якби Кромвель жив у наш час, я б зробив його своїм першим міністром». Олівер Кромвель, який, за влучним висловом Енгельса, «з Робесп'єра англійської революції згодом став її Наполеоном», зробив Мільтона у березні 1649 року всього тільки «латинським секретарем» Державної Ради, тобто секретарем, який відповідав за листування латинською мовою, насамперед міжнародне.

Навряд чи Кромвель належно оцінив те, що зробив для революції скромний латинський секретар; історія не зберегла свідчень про особисті взаємини між поетом і генералом. Але Мільтон щиро шанував Кромвеля і присвячував йому вірші. Він оспівував його не так, як А. Каулі, який, спіймавшись на шпигунстві на користь роялістів, почав оспівувати «великий бунт» заради власної безпеки, і не як молодий Дж. Драйден, який 1658 року написав сумну елегію на смерть Кромвеля, а через два роки вітав своїми віршами короля Карла II і згодом став його придворним поетом. Ні, Мільтон ніколи не кривив душею. Певний час Кромвель був для нього «першим з людей», першим революціонером, і він присвячував лорду-генералу сонет чи вихваляв його в памфлеті. Але після того, як Кромвель, забувши про ідеали республіки, став лордом-протектором, власне — диктатором Англії, Мільтон почав ставитися до нього критичніше.

Вимагаючи свободи совісті, слова й друку для всіх, поет був ідейним борцем

проти будь-яких форм духовної та політичної тиранії. Тираноборча проблематика ряду його памфлетів знайшла своє продовження у геніальній поемі «Втрачений рай», задуманій ще в середині 1650-х років і завершений 1665 року.

Співець революції, яка, за словами Маркса, «скористалася мовою, пристрасностями та ілюзіями, запозиченими із Старого Завіту», в найбільших своїх епічних та епіко-драматичних творах звертався до біблійних сюжетів. Проте цими творами Мільтон аж ніяк не ілюстрував святе письмо; ні, останні твори його — це плоди глибоких багаторічних роздумів про природне існування людини, про перипетії її духовного життя, про недозволеність будь-якого тиску на вільну совість вільної особи. Створені за дещо легковажною доби Реставрації, ці твори Мільтона позначені дантівською гармонією глибоких почуттів і узагальнюючого мислення.

Трагічна тема «Втраченого раю» і ще більшою мірою драматичної поеми «Самсон-борець» (1671 р.) відбиває особисту трагедію митця. Зазнавши в житті краху своїх суспільних ідеалів, переживши втрату рідних і близьких, Джон Мільтон закінчував свій вік зовсім бідною, сліпою, хворою людиною. Але він не був зламаний духовно, і про могутню силу його духу свідчить той парадоксальний факт, що саме в ці роки народилися його найбільші за обсягом і найвизначніші з ідейно-художнього погляду твори.

«Мистецтво — справа серйозна, — зауважив Гете, — особливо серйозна, коли воно займається об'єктами благородними й високими». Поетична і публіцистична творчість Мільтона якнайкраще підтверджує справедливості цих слів.

Вже на початку XIX століття прогресивні художники слова створили справжній культ Мільтона. В. Блейк написав величезну поему «Мільтон»; П. Б. Шеллі залишив яскравий фрагмент «Дух Мільтона»; Байрон, створюючи містерію «Каїн», орієнтувався на досвід творця «Втраченого раю»; Пушкін у статті «Про Мільтона та Шатобріанів переклад «Втраченого раю» суворо засуджував Гюго та Віньї за те, що вони потривожили «велику тінь», абсолютно неадекватно зобразивши фігуру Мільтона (у драмі «Кромвель» та у романі «Сен-Мар»); І. Франко перекладав його вірші, а Леся Українка, палко люблячи поезію Мільтона, писала брошуру про його творчість.

І в наш час не зменшується інтерес діячів культури та широкого кола вдумливих читачів усього світу до Мільтона — митця, який і нині приваблює рідкісною величиною поетичного таланту та силою духу, не зламаною трагічними обставинами життя. Спадщину Джона Мільтона не можна розцінювати лише як факт історії літератури. Живе слово поета-громадянина доходить «через хребти століть» до серця і розуму нашого сучасника.

Марк СОКОЛЯНСЬКИЙ

Одеса